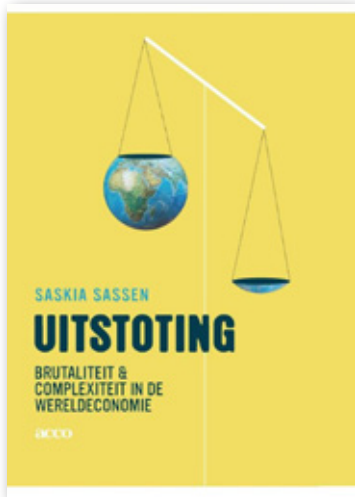

Roofzucht en gramschap

In het boek *Uitstoting* van Saskia Sassen leest Jan Pronk een vervolg op de door Steinbeck beschreven uitbuiting van de onderklasse. Globalisering veranderde haar in een buitenklasse, het financiële kapitalisme van vandaag trekt de lijn verder: 'ga heen', klinkt het. Een beschouwing over de aard van de macht, van 'het monster', dat controle en beheersing is ontgroeid.

Tekst: Jan Pronk

John Steinbeck beschreef in *De druiven der gramschap* (1939) het lot van pachtersfamilies in Oklahoma die tijdens de Grote Depressie van de jaren dertig van hun land verdreven werden. Het waren pachtboeren die een deel van de katoenoogst moesten afstaan aan de landeigenaar. Droogte en verkeerde landbouwmethoden leidden tot erosie van het land, dat na enige tijd onvoldoende opbracht om de pacht te kunnen betalen. Hen restte niets anders dan te vertrekken, een ongewisse toekomst tegemoet.

Steinbeck schreef een meesterwerk. De beschrijving van de reis van de familie Joad naar het westen om in Californië te proberen werk te vinden als dagloner, landarbeider of fruitplukker is adembenemend. Ze zijn met velen en er is te weinig werk. De lonen gaan omlaag, de prijzen niet. Het leidt tot werkloosheid, competitie, vijandschap, gevechten, ontbering, wanhoop, opoffering en dood. Wie het boek kent zal het eind niet licht vergeten: Rosasharn, de dochter in de familie Joad, baart een kind dat direct overlijdt. Dan geeft ze,

verzwakt als zij is, de borst aan een onbekende jongen die op sterven ligt.

Lees hoe in begin van het boek de vertegenwoordigers van de landeigenaar de pachters wijzen op de brute onvermijdelijkheid van het kapitalisme: 'Je weet dat het land armer wordt. Je weet wat katoen voor het land is: dat is roofbouw, het zuigt het bloed eruit.

De hurkende boeren knikten dan – ze wisten 't, God wist 't. Als ze maar konden wisselbouwen, dan zouden ze het bloed weer in het land terug kunnen pompen.

Ja, dat is nu te laat. En de vertegenwoordigers verklaarden de werkwijze en denkwijze van het monster dat sterker was dan zij. Een mens kan land bezitten, zolang hij maar kan eten en de belasting kan betalen.

Tot op een keer zijn oogst mislukt en hij geld moet lenen van de bank.

Maar – begrijp goed, een bank of een maatschappij kan dat niet,

omdat die wezens geen lucht ademen, geen karbonades eten. Zij ademen winst; ze eten rente. Als ze het niet krijgen, gaan ze dood, zoals jij doodgaat zonder lucht, zonder karbonades. 't Is treurig, maar 't is zo. Zo is 't en niet anders.'

De pachters vragen of zij uitstel kunnen krijgen. Misschien zijn de oogsten volgend jaar beter. Maar hen wordt uitgelegd dat dat niet mogelijk is: 'Daar kunnen we niet op rekenen. De bank, het monster, moet aldoor winst hebben. Het kan niet wachten. Dan gaat het dood. Nee, de belastingen gaan door. Als het monster niet meer groeit, gaat het dood. Het kan niet blijven stilstaan.'

De pachters protesteren: het is hun land. Hun voorouders waren pioniers, zij hebben het ontgonnen. Zij zijn op dit land geboren, net als hun kinderen. 'Zelfs al deugt het niet, dan nog is het van ons. Dat maakt het tot ons bezit – erop geboren zijn, erop werken, erop sterfen. Dat maakt ons tot eigenaars, geen stuk papier met cijfers erop.'

De boodschappers verontschuldigen zich: 'Wij zijn het niet. Het is het monster. De bank is geen mens.

Ja, maar de bank bestaat uit mensen.

Nee, daar vergis je je. De bank is iets anders dan mensen. De bank is iets groters dan mensen, zeg ik je. Het is een monster. Door mensen gemaakt, maar ze kunnen het niet meer aan.'

Verzet is niet mogelijk: 'Jullie zullen moeten gaan.

Maar het is van ons, riepen de boeren. Wij...

Nee. De bank, het monster, bezit het land. Jullie zullen moeten gaan.'

'De bank, het monster, moet aldoor winst hebben. Het kan niet wachten. Dan gaat het dood'

Eeuwenlang zijn mensen verdreven van hun land, uit hun huis, hun leefgebied. Ongelijkheid in macht lag daaraan ten grondslag en het ging gepaard met geweld, vaak oorlogsgeweld. Soms ging het om veroveringen, gedreven door winstbejag en mogelijk gemaakt door de macht van het kapitaal. Het kapitalisme zocht *Lebensraum*, bezette nieuwe gebieden die beschouwd werden als leeg gebied en de bevolking die er leefde maar geen functie had binnen de oprukkende kapitalistische maatschappij, zoals autochtone en inheemse volken, werd verjaagd of omgebracht.

Steinbeck beschreef een ander verschijnsel: mensen die al een functie hadden binnen het maatschappelijk systeem werden weggejaagd. Zij stonden weliswaar laag op de maatschappelijke ladder, maar zij hadden toegang tot productiemiddelen (grond, water, werktuig) en toegang tot de markten voor producten en krediet. Zo konden zij binnen het systeem een – schamel – bestaan verwerven en in hun levensonderhoud voorzien.

Tom Joad en zijn familie raakten geleidelijk alles kwijt: land, huis,

huisraad, werktuigen, vee, de auto nodig om verder te trekken, gezondheid en arbeidskracht. Zij werden naar de rand van het systeem verdreven en op een gegeven moment daaroverheen, de diepte in.

Ongelijkheid en armoede zijn er altijd geweest. In de negentiende eeuw resulteerden kapitalistische productieverhoudingen in *uitbuiting* van arbeid, waardoor er een onderklasse ontstond, gekenmerkt door voortdurende armoede, waaruit nauwelijks te ontsnappen viel.

Dat veranderde in de twintigste eeuw: dekolonisatie, opbouw van sociale welvaartsstaten, invoering van een brede publieke sector en meer democratische verhoudingen bevorderden economische emancipatie en opwaartse sociale mobiliteit van grote groepen mensen. In tal van landen ontstond een brede middenklasse en nam de ongelijkheid af.

Maar aan het eind van diezelfde eeuw leidde globalisering voor het eerst in de geschiedenis tot het ontstaan van complete wereldmarkten, zonder grenzen. Een neoliberaal gedachtegoed kreeg de overhand. Het marktdenken kreeg een grotere plaats dan overwegingen van publiek belang. Ongelijkheden namen weer toe. Grote groepen mensen ontbeerden de middelen om zich toegang te verschaffen tot de markt: kapitaal, krediet, kennis, technologie en hulpbronnen. *Uitsluiting* volgde *uitbuiting*.

Mensen behoorden niet zozeer tot een onderklasse, als wel tot een buitenklasse. De markt had hen (nog) niet nodig, noch om te produceren – technologische modernisering verving arbeid door kapitaal – noch als consument: de wereldwijde middenklasse was koopkrachtig genoeg. Op investeringen in onderwijs, gezondheidszorg, huisvesting en andere voorzieningen – waarmee arme mensen die buiten de markt stonden binnen het systeem konden worden geïntegreerd – werd bezuinigd: ze kostten de middenklasse te veel. Mensen in de buitenklasse werden een kostenpost, meer niet.

Na uitbuiting en uitsluiting trad een volgende fase in: *uitstoting*. Het kapitalisme kreeg een nieuwe verschijningsvorm: die van een wereldwijd, transnationaal financieel systeem waarbinnen omvangrijke kapitaalstromen zich minder richten op productieve investeringen in de reële sfeer, maar op handel in financiële producten, op het maken van geld met geld en het verkrijgen van rendement dat wordt belegd in gecompliceerde financiële activa, in plaats van winst die wordt teruggeploegd in de reële economie. *Uitstoting* kwam niet

in de plaats van uitbuiting en uitsluiting, maar erbij. Het financiële kapitalisme kon zich versterken en uitbreiden. In de woorden van Steinbeck: het monster moest groeien, hoe dan ook. Mensen mochten het gecreëerd hebben, maar zij konden het niet meer controleren. Het monster van het financiële kapitalisme ging zijn eigen gang.

Ze werden naar de rand van het systeem verdreven en daaroverheen

In haar boek *Uitstoting – Brutaliteit en complexiteit in de wereld-economie* (2014) beschrijft Saskia Sassen hoe het werkt. Kapitaalgoederen zoals grond, gebouwen en woningen worden door deze instellingen niet zozeer beschouwd als productiemiddelen, met al dan niet een sociale functie, maar louter als handelswaar. Mensen die daarbij een hinderpaal vormen, gewoon omdat zij kapitaalgoederen willen gebruiken om te werken, te wonen en te leven, worden verdreven zodra die goederen op de kapitaalmarkt meer opbrengen door ze om te vormen tot gecompliceerde financiële activa.

Hun landbouwgrond wordt hen afgenomen, middels landroof of omdat die onderpand was bij een lening die niet kon worden terugbetaald. Anderen worden om dezelfde reden uit hun huis gezet. Het afpakken van land, huis en haard gaat gepaard met de bezetting daarvan door instellingen met veel financiële macht. Velen die werk hadden verliezen hun baan, worden structureel werkloos, raken de toegang kwijt tot de reguliere arbeidsmarkt en komen alleen nog maar in aanmerking voor flexibele banen, informele arbeid of los werk. Zij raken verstoken van sociale rechten en van voorzieningen, verzekeringen en gezondheidszorg. Kleine boeren en handelaartjes worden naar de rand van de markt geduwd en eroverheen.

In haar boek brengt Saskia Sassen deze vormen van uitstoting ('economische zuivering') onder één noemer met andere. Mensen die als kansloos worden bestempeld en zich schuldig maken aan criminele activiteiten worden opgesloten in gevangenissen, die niet langer beheerd worden als publieke instellingen maar overgedragen worden aan de markt. Daarbinnen blijven zij voor zeer lange tijd, buiten de maatschappij die zich tegen hen beschermt en geen aandacht besteedt aan terugkeer en rehabilitatie. In tal van landen neemt hun aantal een schrikbarende omvang aan.

Nog groter is het aantal vluchtelingen – juist ook vermeende economische vluchtelingen –, ontheemden en asielzoekers; stateeloos, documentloos, op de vlucht tegengehouden door hekken, bestempeld als illegaal, opgesloten in kampen of gedoemd om weggestuurd te worden. Private-winstmotieven voor de korte termijn leiden tot verwoesting van landschappen, uitdroging en vergiftiging van waterbronnen, aanslagen op de bodemkwaliteit,

overbevissing, uitputting van grondstoffen, aantasting van de bodemkwaliteit, erosie, ontbossing, slinking van de biodiversiteit, vervuiling van de atmosfeer en klimaatverandering. Mensen als kostenpost en de aarde als handelswaar.

Dat is niet nieuw, maar de omvang ervan wel. En al deze verschijnselen – hoe verschillend ook – hebben met elkaar gemeen, schrijft Saskia Sassen, dat de uitstoting op het conto kan worden geschreven van anonieme private financiële machten, die invloed hebben op politieke besluitvorming en op wet- en regelgeving. Het gaat niet langer om nevenverschijnselen, maar om dominante structurele kenmerken van de huidige, de meest onmenselijke fase van het kapitalisme. De schrijfster aarzelt niet om ze te bestempelen als roofzuchtige formaties, met elkaar verbonden door een systematische logica, complex, onderaards en anoniem: 'Zelfs de machtigste individuen of bedrijven hebben er geen controle over of kunnen die assemblages niet sturen.'

Het is het monster beschreven door Steinbeck.

Aanvankelijk ging het kapitalisme gepaard met een waardenstelsel dat uitbuiting cultiveerde en mensen veroordeelde tot een bestaan onder in de maatschappij. 'Blijf beneden', zo luidde de boodschap. Daarna kwam de uitsluiting: 'blijf buiten'. De hedendaagse marktverhoudingen, die leiden tot uitzetting op steeds grotere schaal, zijn gebaseerd op een waardensysteem dat gespeend lijkt van iedere moraliteit: 'ga heen', klinkt het voor velen.

Mensen als kostenpost en de aarde als handelswaar

Hoe zal dat aflopen? Aan het eind van haar magistrale studie schrijft Saskia Sassen te hopen op vormen van sociale vernieuwing die nieuwe en gedifferentieerde ruimten bieden aan al diegenen die zijn uitgestoten. Die ruimten zijn er al, schrijft ze, maar nog onzichtbaar en beneden de oppervlakte van de moderne economie en de moderne staat. Ze zullen erkend moeten worden en manifest gemaakt. Maar daar is medewerking van anderen bij nodig, van mensen en instellingen die zelf nog steeds binnen het systeem kunnen functioneren. Steinbeck was daar pessimistisch over: 'Ze wisten niet dat de lijn tussen honger en woede een dunne lijn is.' ●

John Steinbeck

De druiven der gramschap

L.J. Veen; 603 blz.;

19,99 euro

Saskia Sassen

Uitstoting

Uitgeverij Acco; 335 blz.;

34 euro
